

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА СЪЮЗИТЕ
В БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ**

Йорданка Маринова

Велико Търново, 2004, V. Tirnov

По мнението на много езиковеди (наши и чужди) особеностите на морфологичния строй на разговорната реч се проявяват преди всичко в количественото разпределение на думите по лексико-граматически разреди. Между функционално най-активните в българската книжовно-разговорна реч (БКРР) се нареждат т.н. служебни думи. Основателно авторката на първия "Честотен речник на българската разговорна реч" Цв. Николова отбелязва: "За граматичната структура на българския език може да се съди по честотното разпределение на т.н. служебни думи – предлози и съюзи. Тяхната висока честота и появата им в първата стоица на Ранговия списък на най-често срещаните думи е съвсем закономерна"¹. Макар че авторката работи с ограничен масив от словоформи (100,000), извлечен от около 14 ч. записи на оригинална разговорна реч от няколко населени места (София, Самоков и Пловдив), наблюденията ѝ сочат най-голяма активност на съюзите (10,42%) в сравнение с останалите служебни думи – предлози (7,97%) и частици (7,49%). Предлозите и частиците в БКРР са били вече предмет на нашето внимание в други изследвания². Съюзите на БКРР не са описани по-цялостно. Най-често в съпоставителен план с кодифицирания книжовен език в граматиките се отбелязва по-честата употреба на някои съюзи в разговорната реч, заради което се квалифицират като предимно разговорни. Ограничен брой статии в езиковедската ни литература са посветени на отделни съюзи или на техни особености в разговорната реч (Савина Савова, Йовка Тишева и Хетил Ро Хауге, Стефка Петрова, Цветомира Венкова, Русин Русинов)³.

Целта на нашия доклад е да предоставим по-пълно думите от този лексико-граматически разред, като акцентуваме върху някои от специфичните им особености и функции в БКРР. Езиковият материал е събран и извлечен само от магнетофонни записи на жива реч, направени през последните няколко години. В тях са регистрирани следните съюзи и съюзни думи: а, ала, ама, ами, и, че, или, обаче, ако, та, заштото, като, дето, де-де, макар че, шом, пък, да, дали, или и др.

Не можем да дадем по-точни статистически сведения за честотата на употреба на различните съюзи, но по наши наблюдения преобладават съчинителните съюзи над подчинителните, а от съчинителните по-голям дял се пада на противопоставителните. Интересно е, че съотносителни (разделителни) съюзи почти не се срещат. Записите на книжовно-разговорна реч обаче ни предоставят употреба на един по-рядко срещан разделителен съюз де-де: 2.0 (много е гадно да си изморен) връщаш се от работа пребит като куче и де си ял (де не/ лягаш/)

На съюзите се пада може би най-голям относителен дял в сравнение с останалите служебни думи. В това отношение съюзите могат да си съперничат само с частиците. Изследвачът остава с впечатление, че законът за езиковата икономия не действа при съюзите. Много често се повтарят едни и същи съюзи с едно и също значение. Напр.

1. Когато идвах да си докарам багажа тук /в първи курс...записах са вече и ши си търся квартира/ колата е натоварена с всевъзможни боклуци нали и аз седя на предната седалка до баща ми и излизаме от Михалци и/ вече идваме за за насам / за към Търново//

Като по-оправдана може да се приеме употребата на едни и същи съюзи с различни значения.

1. Ами// Тя нали Ванито беше казала/ че го е изгонила/ че няма да може да чете//

Причините за това натрупване на съюзи могат да бъдат различни – бърз темп на речта, липса на време за търсене и намиране на точен изказ, но на места с това натрупване се постига по-голяма симетричност в структурата на фразата или се запълват излишните паузи. Каквито и да са причините, безсъюзното свързване не е характерно за КРР. В това отношение съюзите се различават от предлозите, които често се изпускат, без това да вреди на информативността. В прослушаните записи сме констатирали малко случаи на изпускане на съюзи. Но за някои случаи на съюзна елипса пише Цветомира Венкова⁴.

Що се отнася до вариативността, тук като че ли с пълна сила действа законът за икономия. Фонетично съкратените варианти се използват много често: ми, ам, мм /вм. ами/, коит /които/, кат /като/, дет /дето/, докат /докато/, щот, щото /защото/, квот /каквото/ и др.

Интересно съкращение се е получило в началото на втората реплика на следния диалог:

3. Да// Колко му е. Ще видя и колата//

1. Даам!// Да, ами// Ще се почерпим там// Ще видим заведенията//

Наблюденията ни над употребата на съюзи в книжно-разговорни текстове показват, че основната свързваща функция на съюзите е изнесена на равнището на текста. Съюзите служат за връзка предимно между самостоятелни изречения. Напр.

3. Тя от слабичките ли е?

1. Не, не е слабичка. Много добре придава линия на тялото / за рокля на абитуриентка – б. авт./ А сега и прическата отидоха да правят и сигурно пак ще отивам да помагам// Че ще празнуваме тази вечер/ ще се черпим//

1. Ех глобяват// тя майка ми познава там шефката на библиотеката и шъ съ опрай// Пък и да я глобят/ голяма работа//

А в диалога тази функция на съюзите се разширява още повече и в начална позиция те могат да свързват реплики на различни събеседници, както и реплики-продължения на един и същ събеседник. Напр.

1. Да// Аз между другото пак загубих шимпанзето//

2. Обаче то винаги е там/ шимпанзето на луната//

2. Пропусната възможност поради страх от излизане от тази къщичка// Тая къщичка се нарича характер/ дами и господа//

1. Или още его//

4. Да/ той е ужасен/ Леонардо ди Каприо//

1. Обаче е добър актьор//

Че специфичните функции на съюзите се определят преди всичко от диалогичния характер на речта е много добре доказано и от други изследвачи – Йовка Тишева и Хетил Ро Хауге в статията им “Съюзи за противопоставяне в ролята на прагматични частици” и в статията на същите автори в последния сборник, посветена на прагматичната частца абе⁵. Споделям становището им, че българските съчинителни съюзи за противопоставяне на разговорния език ама, ами, абе са двойно натоварени / заедно с някои други /па, че/, които само се споменават. Към тях бихме могли да прибавим още макар че, обаче, а от съединителните съюзи – и. Ама може да поеме функцията на частица и в друга позиция – между отделни изречения в рамките на една реплика:

1. Там момченца има/ приятелства завързва// Ами това е/ младост/

2. То парите не заместват пък родителите/ все пак//

За нас по-голям интерес предизвиква функцията на противопоставителните съюзи в крайна позиция на репликите, където също се

доближава до функцията на частици. И тук най-често срещан е съюзът ама, следван от съюзите че и та. Напр.

1. Хубаво е// Ее, не е най-хубавата комбинация дет си я прайм по-рано / отнася се за сватба на събеседниците – б. авт.// ама//

1. Обаче баща ми държи волана и всичко е О'Кей!./ Прибраха се де/ живи и здрави са прибраха / ама // Аз съм/ не знам защо/ по-сигурна съм/ ако седна до мъжа / да кара...//

2. Абее/ те шъ го оставят на свежървата / за племенник на събеседничката – б. авт.// ама//

1. То зависи кви въпроси шъ си изтеглъ/ ама зависи и дали шъ съ сетя в момента за тия въпроси. Хубаво че си намерих късметлийската химикалка, че//

2. Ти с тая химикалка/ кат че ли?

1. Пет години са// Тя Илиана е с една година по-малка от мене / една година след мене влезна // Та ако съм курсант там / ако съм в ШЕЗЕОТО/ там шъ бъда при тях / ма те да ме вземат до тогава, че сега кво разпраат / че дават пари/ дават подкупи да влизат по-бързо в казармата и да не ги бавят там/ ама аз съм вече бая стар/, та//

Функцията на посочените съюзи като частици в крайна позиция може и да се оспорва поради факта, че те могат да бъдат и маркер за незавършеност. От друга страна са силно обусловени от ситуацията, от интонацията и от най-близкия контекст. Опитваме се да разграничим тези случаи. Напр. съюзът ама запазва основната си функция в следния кратък диалог, макар че тя се осъществява чрез втората реплика .

2. Уф// Тая казарма ни обърква плановете/ ама//

1. Обърква ама// шъ тряа да са ходи//

Подобно е положението и в следния диалог:

2. Купи ли си нещо?

1. Абе-е/ харесах си нещо/ там една-две блузи// Ама не съм си купила нищо, щот то по магазините пълно/ ама то//

2. Виж човек като има пари всичко си харесва / всичко си купува//

1. Абе не е то тъй. То кат тръгнеш да избираш//

В първата реплика на първия събеседник ама е съюз, чиято свързваща функция се осъществява във втората му реплика.

Двойната натовареност на един съюз може да се прояви не само в различни реплики на един диалог, но и в една реплика на някой от събеседниците. Такава натовареност се реализира чрез съюза та в цитирания вече диалог.

Функция на частица има и съюзът ама в следния диалог:

2. Няма да го мажа със свинска мас / за бебе – б. авт./// То не може някой път по изключение/ ама поне//

1. Е/ тя не е вредна/ ама//

Изводи:

Специфичните особености на съюзите в БКРР произтичат главно от диалогичния характер на речта и се свеждат до следното: висока честота на употреба, съкратени фонетични варианти, употреба в началото и в края на репликите като (прагматични) частици, свързващата си функция осъществяват главно на равнище текст.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Николова, Цв.** Честотен речник на българската разговорна реч. С., 1987, с. 25.

² **Маринова, Й.** Непълнозначна лексика в българската книжовно-разговорна реч (за някои особености на частиците) – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, 87–97; **Същата:** За някои особености на предлозите в българската книжовно-разговорна реч. В. Търново, 1994, с. 57–66.

³ **Савова, С.** Разговорни структури със стилистично маркирани разделителни съюзи. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 110–116; **Тишева Й., Ро Хауге Хетил.** Съюзи за противопоставяне в ролята на прагматични частици. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 2001, с. 242–252; **Петрова, Ст.** Синтактико-семантична характеристика на съюза та. – В: Език и литература, 1998, № 2, с. 81–84; **Русинов, Р.** Относно един разговорен синтактичен тип / Междуметие + че + глаголен или безглаголен изказ. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1994, с. 153–158.

⁴ **Венкова, Цв.** За някои случаи на съюзна елипса при съподчинените изречения и тяхната специфика в разговорната реч. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 2001, с. 18–24.

⁵ **Тишева, Й., Ро Хауге Хетил.** Частицата абе като прагматичен маркер. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 2004, с. 255–267.